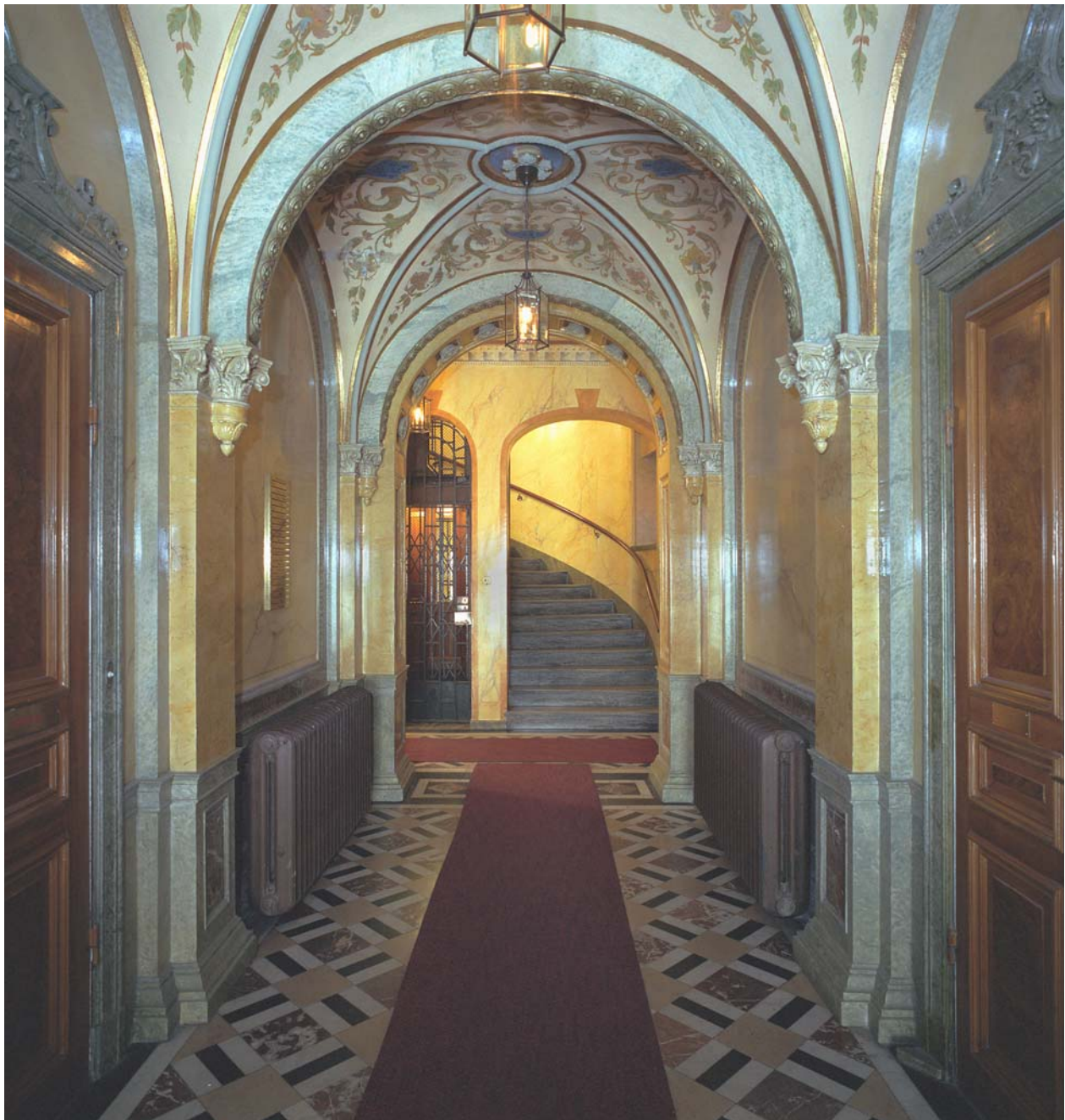

Entréer och trapphus

I Stockholm finns många entréer och trapphus som har bevarad utformning och dekor från perioden 1880-tal till 1930-tal, då en stor del av innerstadens bebyggelse tillkom. Det är en speciell upplevelse att träda in genom en rikt dekorerad entré, ännu i samma skick som den skapades 1889, och samma känsla av glädje upplever man i en enkel och välbevarad 1920-talsport.

Ett välbevarat trapphus från 1889. Östermalm. Foto Ingrid Johansson.

Entrén ger första intrycket

En väl utformad fasad och påkostad entré antyder att huset är speciellt, att byggherren var välbärgad och att de som bor i huset är betydelsefulla. Även i ett alldeles nybyggt hus skapar entrén en speciell stämning av hur det är att bo just här.

Alla delar i trapphuset är utformade i en enhetlig stil. Det gäller även trappräckets väggfästen, dörrhandtag, ringklockor, namnskyltar, brevinkast och armaturer. Väggarna hade i regel någon form av dekorativ ytbehandlig. Enfärgat utförande var ytterst ovanligt.

Inte ens de små kökstrapphusen, avsedda för bud, barn och tjänstefolk, var helt enfärgade utan även här fanns oftast en färgad bröstning och en enkel bård.

Vid en renovering finns många saker att överväga varje byggnad är unik och har olika förutsättningar.

Golvbeläggning av tiles, keramiska plattor från 1889. Marmoreringsmålade väggar och träådtrade dörrar med etsat mönster i glasrutorna. Östermalm. Foto Ingrid Johansson.

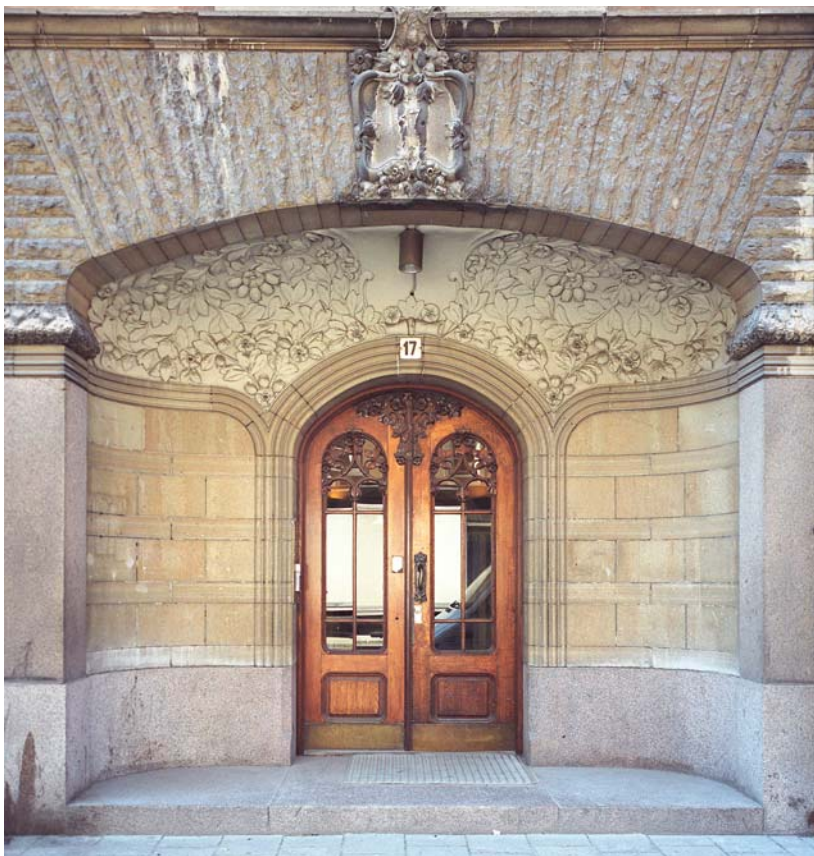
Historik

Före 1800-talets mitt låg trapphusen innanför fasadlivet. Först vid mitten av 1800-talet började man bygga trapphusen delvis utanför byggnadskroppen som en rundel på gårdsfasaden.

De entréer och trapphus som är bevarade från decennierna kring 1850 har haft marmorerade och dekorerade väggar, ofta i mörka kulörer av brunt, gulbrunt och grått med inslag av grönt och mahognyrött i bårder. Dörrar och övriga snickerier var träådringsmålade eller enfärgade i kraftfullt brunbeige eller varmgrått.

1880–1900

Under 1800-talets sista decennier dekorerades entréer och trapphus rikligt i motsvarande stil som fasad och lägenheter. Dekoren utförades efter klassicistiskt mönster,

En typisk port och portomfattning i jugendstil, byggd 1906-07. Kungsholmen. Foto Ingrid Johansson.

En entré i jugendstil. Kungsholmen. Foto Ingrid Johansson.

rankor, riddare och troll skapade en sagostämning i entrérummen. Dekoren samverkade med massiva, ofta speciellt formgivna, lägenhetsdörrar i mörkbetsad ek.

1920-tal

Nationalromantiken upphörde vid 1910-talets slut då det klassiska formspråket återupplivades genom 20-talsklassicismen. Denna epok inom svensk formgivning kallas Swedish grace och den kan tydligt ses i arkitekturen såväl i exteriörerna som i interiörerna. I trapphusen målades fältindelade väggar med illusionsmålade pilastrar och ofta en medaljong med en klassisk profil eller fruktkorg.

Material 1880–1930

Dekoren under dessa decennier var påkostad och välgjord från

med bl.a. meanderbårder, akantus och palmetter. Förlagor fanns i internationella planschverk och inhemskt undervisningsmaterial.

1900–1920

Under de sista åren på 1890-talet skedde övergången till den nya tidens stil, jugendstilen, som helt övergav de klassiska formerna för att istället skapa en rikt böljande inhemsk, eller åtminstone europeisk, flora och fauna. Nu avbildades vallmoblommor, rosor, tulpaner, liljor, maskrosor och eklöv liksom harar, ekorrar och humlor både i portomfattningarnas stendekor och i entréernas målade bårder och stuck. Ljusa kulörer användes. Jugendstilen var förhärskande fram till omkring 1910 då den nationalromantiska andan skapade en rik och fantasifull dekor av helt annat slag. Ytäckande dekorslingor med växt-

Huset byggdes 1930 med en entré målad i en eftersläpande 20-talsstil, signerat av Jöns Thulin. Kungsholmen. Foto Ingrid Johansson.

början. Det handlar om material som stucco lustro, en vaxbehandlad marmorimitation, marmorering i kalkfärg eller oljefärg och träimitationsmålning, allt enligt tidens sed utfört med noggrant underarbete. Träpanel, boasering, förekommer i olika höjd och träslag, ofta imitationsmålad mahogny.

I trapphusets miljö ingår dekor även i taken i form av rika stuckfriser med tandsnitt, äggstav och pärlstav eller akantusprydda konsoler. Golvmaterial var stenplattor i lämpliga kulörer som t.ex. röd och grå kalksten, svart och vit marmor och rödbrun marmor oftast lagd diagonalrutigt med enfärgad fris. Keramiska plattor, tiles, i mångfärgade mönster kunde importeras från England åtminstone fr.o.m. 1860-talet. Olika former av cementmosaik, Terrazzo eller Victoriaplattor var vanliga. Tidsenliga armaturer, dörrtrycken och trapphusfönster bidrog till en sammanhållen helhet.

Det är stor skillnad på utförande i olika delar av staden. Vid Strandvägen och esplanaderna eller kring Citys affärsstråk finns de mest påkostade inredningarna där de

Ett enklare trapphus med karaktär från byggnadstiden 1898. Södermalm. Foto Ingrid Johansson.

dyrbaraste materialen användes. Långt uppe i Vasastaden eller på Södermalm har marmoreringarna utförts i en enklare stil men ändå lika konsekvent genomförda.

1930-1960

Trapphusdekor utfördes även under senare tider. Under 1930-talet finns i innerstaden exempel på teatraliskt prunkande dekor med inslag av svart och lackrött och olika former av stilleben men även figurmåleri liknande affischkonstens heroiserande stil.

Ett klassiskt material som stucco lustro användes på modernt sätt i enfärgat grönt, turkos eller grått i hus på Gärdet och Norr Mälärstrand. Reliefbilder av stuck eller puts föreställande t.ex. lekande barn blev vanliga i både innerstaden och förorterna.

Det vanligaste under 1930-talet var ändå att måla väggarna enfärgat i en mycket blekt gulbeige ton och med högblank yta så att ljuset spreds in i trapphuset. Fortfarande var lägenhetsdörrarna

Golvbeläggning av tiles, keramiska plattor, från 1889. Nyttillverkade plattor finns att köpa för eventuella kompletteringar. Östermalm. Foto Ingrid Johansson.

oftast påkostade, ibland praktfulla med t.ex. björkfanér, ofta av betsad ek och ibland med marmorering i grågrönt.

Bebyggelsen i förorterna fr.o.m. 1930-talet med trevåniga smalus som placerades in i naturen behagligt omgivna av stora träd, fick oftast en enkel och robust behandling av entréer och trapphus. Enfärgade ljusa väggar, ibland med en olikfärgad bröstning upp till räckeshöjd, var vanligt men enstaka rikt dekorerade entréer förekommer. Under 1940-talet fortsatte denna tradition. De byggnader som uppfördes under 1950-talet fick ibland en något färgstarkare målningsbehandling, ibland med fondväggar i avvikande kulör, målade bårder eller puts med reliefverkan som t.ex. travertinimitation, en illusionsmålning marmor.

1960-1980

Bostadshusen från 1960- och 70-talen har ofta enkelt enfärgade väggar. Ibland var det meningen att hissen skulle vara

Hiss och sopnedkast är här självklara inslag. Huset är byggt 1930–32 av HSB. Södermalm. Foto Ingrid Johansson.

den vanligaste vägen upp, varför trapphusen gjordes trånga och mörka, nästan som nödutrymningstrappor. Nya målerimetoder som t.ex. ”multi-colore” och den typiska ”flingfärgen” i starka

kulörer, hör till tidens karaktärsdrag. Omtänksamma byggherrar kostade på äkta stenmaterial på väggarna, ofta polerad travertin, och försåg hyreshusens entréer med väggfasta konstverk i t.ex. keramik eller tegel. Tyvärr finns p.g.a. regelbunden ommålning inte mycket kvar av senare decenniernas målningsdekor.

Bredäng, 1960-tal. Foto Ingrid Johansson.

Ett hus byggt 1944–46. Östermalm. Foto Ingrid Johansson.

Renovering och underhåll

Skador på trapphusets målade dekor

På bevarad dekor är repor och stötskador vanliga liksom fukt-skador som förorsakar att färgen spjälkar av. Ytsmuts och damm eller sprickbildning i murverket är också vanligt.

Tag alltid reda på orsaken till att en skada uppstått. Om det finns ett pågående fuktläckage måste detta först åtgärdas och väggen torkas ut.

Rengöring, lagning, retuschering

En välbevarad målning kan behöva försiktig rengöring med metoder som anpassas efter materialet. När dammet avlägsnats blir mindre sprickor nästan osynliga och det är lättare att se skadorna. Man bör anlita en konservator för bedömning av vilka åtgärder som behövs.

Ett visst slitage bör man kunna acceptera och uppskatta som patina.

Detalj av målad stuck. Huset är byggt 1890. Östermalm. Foto Ingrid Johansson.

Under dagens enfärgade ytskikt kan det döljas en spännande dekor. Huset är byggt 1886. Östermalm. Foto Britt Wisth.

Ta fram originalmålning

Många av trapphusdekorationerna har målats över och ibland har även stucklister och panel rivits. Under perioden 1960- och 1970-talen klistrades också grov glasfiberväv över väggar och tak med ett klister som är svårt att avlägsna.

Med hjälp av en konservator kan man ibland försiktigt ta fram den ursprungliga dekoren. Man måste dock räkna med att den är skadad, både skador som uppstår av framtagningen och skador som fanns innan den målades över.

Rekonstruktion

Ibland kan framtagningen ge så stora skador att alla ytor måste nymålas. Ett alternativ kan vara att göra en rekonstruktion utanpå alla färglager.

Ett sådant arbete måste utföras med rätt material och yrkeskunnande för att vara motiverat. Tänk på att nutida färgmaterial inte ger samma djup och lyster som de traditionella färgtyperna.

En färgundersökning kan utföras av en byggnadsantikvarie, konservator eller färgkonsult. Resultatet kan sedan ligga till grund för hur man väljer att måla idag.

Anpassade kulörer

När dekoren är delvis bevarad gäller det att anpassa de övriga ytorna i färgton så att de samverkar till en god helhet. Ett ytterligare alternativ när dekoren är övermålad är att endast ta upp de grundläggande kulörer som funnits men måla i enfärgat utförande. På så sätt uppnår man en del av den stämning som funnits i huset från början. Det kan handla om en mild gul-ton från väggarnas marmorering eller en gulbrun resp. rödbrun i dörrarnas ekådring eller mahognyådring.

Finns det inte längre några äldre färgskikt kvar, kan man titta på andra hus från samma tid för att få en uppfattning om hur det kan ha sett ut.

Övriga delar av entréer och trapphus

Ytterportar

Äldre ytterportar kan se tunga och mäktiga ut men är förvånansvärt lätta att öppna. En port som använts varje dag i hundra år eller mer kräver underhåll och reparationer. Det kan behövas förstärkning i form av brytskydd, förnyelse av sparkplåten på utsidan, kanske inoljning, ommålning eller lackering. Självklart skall den gamla porten behållas, den är en viktig del av exteriören.

Tyvänn har vissa fastighetsägare bytt ut gedigna portar mot portar i aluminium och glas, i tron att dessa skulle vara underhållsfria. Idag är det många som byter tillbaka och låter tillverka gedigna ekportar lika de ursprungliga. Den nya dörren bör helst tillverkas på traditionellt sätt av massivt trä med ramverk och profilering. Dörren kan patineras eller betsas för att inte ge ett alltför ljusst intryck.

Lägenhetsdörrar – säkerhetsdörrar

Nya krav ställs på inbrottskydd, brandskydd och ljudisolering. Säkerhetsdörrar presenteras ofta som den enda lösningen. Från kulturhistorisk synpunkt är det en allvarlig förvanskning av en byggnad att riva ut ursprungliga lägenhetsdörrar. Ofta kan problemen lösas genom åtgärder på de befintliga dörrarna.

Enklare dörrar från 1930-talet och framåt kan vara svåra att förstärka. Där får man söka speciella lösningar från fall till fall.

Brandsäkerhet

Brandsäkerheten kan ökas genom att dörrens svagaste partier

förstärks. I regel håller ramverket tillfredsställande brandklass. De svagaste partierna är där fyllningarna går in i ramverket och här kan lister monteras. Om så behövs kan speglarna täckas med skivor och nya lister på insidan av dörren. Finns glasrutor och man vill ha kvar glaskänslan kan man komplettera med brandhärdigt glas på insidan. På dörrens kortsidor kan man fälla in en fog som sväller vid eldsvåda, som en extra förstärkning.

Inbrottskydd

Inbrottskydd kan ordnas på olika sätt, t.ex. genom gallergrind på insidan, dubbla dörrar, brytskydd och nya lås.

Ljudisolering

Förstärk tätningslisterna runt dörren för att förbättra ljudisoleringen. Att montera en extra dörr på insidan är en bra lösning där det finns utrymme. En sådan extra innerdörr kan utföras som säkerhetsdörr.

Nyttillverkade dörrar

Den som bestämmer sig för att byta till säkerhetsdörrar bör ställa mycket stora krav på dörrens utformning och inte nöja sig med en utsida av målad plåt. Med utgångspunkt från de befintliga dörrarna kan man återskapa en exakt likadan utsida av trä, självklart med nödvändigt brandskydd. Det finns även exempel på att de gamla dörrarnas utsida har monterats på en säkerhetsdörr.

Trycken, beslag och armaturer

Trappräckets väggfästen, dörrhandtag, ringlockor, namnskyltar, brevinkast och armaturer ingår i trapphusets helhetsmiljö. Idag finns reservdelar i olika stilar att

Lägenhetsdörr och dörrhandtag från 1889. Södermalm. Foto Ingrid Johansson.

köpa i byggnadsvårdsbutiker. Behåll de äldre armaturer som finns och komplettera vid behov med mer eller mindre dolda moderna ljuskällor.

Postboxar

Post- och telestyrelsen har fattat ett beslut som kommer att påverka många fastighetsägare. Från år 2011 kommer inte posten att bäras ut till varje hyresgäst, utan endast till en fastighetsbox i varje hus.

I de flesta fall kommer det vara möjligt att installera fastighetsboxar utan att miljön i entrén eller det kulturhistoriska värdet påverkas i alltför stor grad. I några fall kan det bli svårt att finna en lämplig plats. Boxarna behöver dock inte stå just i entrérummet. 2007 arrangerar Forum för fastighetsboxar och Sveriges Arkitekter en arkitektävling om hur man kan lösa frågan i de svåraste fallen.

Hissar

Nya rekommendationer från EU anger att hisskorgen måste ha en tät grind. Fundera alltid på alternativa lösningar som både bevarar de kvaliteter som finns och skapar tillfredsställande säkerhet.

Bygglov, byggnmälan

Arbeten med ytskikt och dekor invändigt kräver inte lov eller bygg-

anmälan. Att avlägsna eller förstöra äldre bevarad dekor innebär dock en förvanskning av byggnaden och strider mot Plan- och bygglagen. Om det redan är övermålat är det tillåtet att fortsätta måla enfärgat eller återskapa en dekor.

Att riva ut lägenhetsdörrar strider, enligt Stadsmuseets bedömning, mot både varsamhetskravet i PBL § 3:10 och förvanskningförbudet i PBL § 3:12. I Stockholm gör stadsbyggnadskontoret bedömningen att åtgärden inte kräver bygganmälan. Frågan om förvanskning i detta fall har därför inte prövats rättsligt.

Plan- och bygglagen gäller alltid, både exteriör och interiör, även om åtgärderna inte är lovpliktiga. Fastighetsägaren/byggherren är ansvarig för att lagen efterlevs. Adressen till stadsbyggnadskontorets webbplats är: www.stockholm.se/sbk

Om huset är ett byggnadsminne kan det finnas skyddsföreskrifter som anger vad man får göra. Då krävs tillstånd från Länsstyrelsen vid ändring.

Bidrag

Bidrag för s.k. antikvariska överkostnader kan sökas hos Länsstyrelsen. De medel som finns är knappa men bidragsansökningar från blåklassade byggnader prioriteras. Se faktabladet "K-märkt i Stockholm".

För att underlätta handläggning av bidragsärenden bör ansökan

vara Länsstyrelsen tillhanda senast 31 oktober året innan arbetet är tänkt att utföras. Länsstyrelsen samarbetar med Stockholms läns museum och Stockholms stadsmuseum i urvalet av bidragsprojekt. Besked om vilka som tilldelas medel för året meddelas under våren. Adressen till länsstyrelsens webbplats är www.ab.lst.se

Några råd vid renovering av entréer och trapphus

- Ta reda på hur huset har sett ut från början. Ritningarna finns i Tekniska nämndhusets centrala arkiv och äldre foton kan finnas i Stadsmuseets faktarum.
- Bevara äldre dekor. Planera för minsta möjliga åtgärd!
- Anlita en konservator för bedömningen av åtgärdsbehovet på en dekorerad yta.
- Behåll originaldörrarna! Förstärk dem så att de uppfyller dagens krav.
- Anlita hantverkare eller entreprenörer som kan visa att de har erfarenhet av liknande arbeten genom referensobjekt.
- Om anbud och offerter är svår-förståeliga - ta hjälp av sakkunniga för granskning.
- Använd alltid traditionella material och metoder.
- Kontakta Stadsmuseet om du har speciella frågor som rör det kulturhistoriska värdet eller förhållningssätt i antikvariska frågor: www.stadsmuseum.stockholm.se

BRITT WISTH

Läs mer !

Antell, Olof, Cramér, Margareta, Mandén-Örn, Kerstin, Wisth, Britt och Monastra, Nino, *Innanför portarna*. Stockholm 1996.

Fridell, Anter, Karin, Wannfors, Henrik, *Så målade man*. Stockholm 1989.

Stjernberg, Anders, Sundholm, Per-Åke, *I portgången till en ny tid. Byggnadskonst i 1890-talets Sundsvall*. Stockholm 1996

Stjernberg, Anders, Sundholm, Per-Åke, *Dessa fantastiska golv. Engelska tiles i Sverige*. Stockholm 1999

Länktips

Riksantikvarieämbetets Materialguide är en faktabas för dem som arbetar med byggnadsvård eller fastighetsförvaltning. <http://hildebrand.raa.se/materialguiden>

Stockholms läns museums webbsidor om byggnadsvård vänder sig till alla som är intresserade av hus och byggnadshantverk. www.lansmuseum.a.se/byggnadsvard

SPBA är en sammanslutning för Sveriges praktiserande byggnadsantikvarier <http://www.spba.se>

FIBOR är en branschförening för byggnadsvårdsföretag. Medlemmarna är konsulter och entreprenörer med dokumenterad kompetens inom byggnadsvård. <http://fibor.org>

Svenska byggnadsvårdsföreningen: www.byggnadsvard.se. Här kan du bl. a. söka artiklar ur tidskriften Byggnadskultur.

www.stadsmuseum.stockholm.se/byggnadsvard

Faktarummet på Stockholm stadsmuseum

I Faktarummet finns arkivmaterial av olika slag: inventeringar, äldre fotografier, referensbibliotek m.m.

Tel 08-508 31 710

Stockholmskällan

På webbplatsen Stockholmskällan kan du hitta fotografier, litteraturtips, arkivhandlingar m.m. om Stockholm. www.stockholmskallan.se